

PROF. GJURO SZABO O ŠEZDESETGODIŠNJICI

Životni put većine naučnih radnika odvija se i u nas kao i drugdje u glavnom po ustaljenoj shemi bez većih peripetija i perturbacija. Iza propisanog školovanja slijedi službovanje na nastavnim ili sličnim zavodima, a onda kao konačni cilj izvjesna karijera, u kojoj je »cursus honorum« već unaprijed određen. Publiciraju se naučni radovi, s vremenom stizavaju i odlikovanja, akademske pa eventualno i druge titule, a život teče mirno i jednolično, postrance od nemirnih gibanja društvene sredine. Rjeđi su među naučnicima oni pojedinci, koji naučnim radom stečene nove misli i nove poglede smjelo unose u šire krugove sredine u kojoj djeluju i tako joj otvaraju nove vidike i čine je sposobnom za primanje novih kulturnih vrijednosti. Njih ne plaši borba u koju mora zagaziti svatko, tko hoće da utare puteve novim shvatanjima. Oni znaju da samo tako može doći do duhovnih obrata i idejnih katarza, koje uvijek znače svršetak staroga i početak novoga vremena, pa i onda, kad se zbivaju na užim, specijalnim područjima kulturnog života. Spoznaja, međutim, da postoje spomenuta dva tipa kulturnih pregalaca ne mora nužno dovesti do toga, da se bilo koji od njih precijeni ili potcijeni.

Ova nam se paralela nameće, kad zagledamo u jedan dugi ljudski vijek pun rada i požrtvornosti, pun pregaranja i muka, ali i pun radosti stvaranja, zadovoljstva s postignućem, pun tako reći helenske vedrine. To je radin i zaslužan vijek profesora Gjuro Szabó-a, mnogostranog i plodnog kulturnog radnika, nastavnika i naučenjaka, neumornog istraživača naših historijskih građevina, osnivača i organizatora mnogih kulturnih ustanova: potčuvata.

Gjuro Szabó rođio se 3 II 1875 u Novskoj, u pitomom mjestancu slavonske ravni od oca Gjuro, krajiškoga kapetana, a docnije kr. kotarskog predstojnika i majke Justine Navratil. Njegov otac, porijeklom Osječanin, bijaše na glasu šahista i ljubitelj knjige, pa je u svom domu sabrao znamenitu zbirku rijetkih, veoma vrijednih djela. Tu, u očinskom domu već u ranom djetinjstvu očarala je Gjuro Szabó-a knjiga i on je zavoli i prigrliti za sav svoj vijek. Pučku školu završio je u Zagrebu, gdje mu je učiteljem bio stari Matoš, otac A. G. Matoša, pjesnika Hrvatske i grada Zagreba. I gimnaziju svršio je Gjuro Szabó u Zagrebu, čuvenu gornjogradsku uzornu gimnaziju, a profesori su mu bili Divko-

vić, Marn, Radanović, Broz, Badalić, Hoić, Klaić i dr., sve same snažne i znamenite ličnosti hrvatske nauke i književnosti. Kolike nezaboravne uspomene vežu mnoge generacije hrvatske predratne inteligencije uz taj uzorni nastavni zavod i uz onu plejadu profesora, koji su bili srcem i dušom pravi odgojitelji omladine! U istinu bilo bi vrijedno, da nam koje stručno pero prikaže i po za-

Prof. Gjuro Szabó

sluzi ocijeni kolikj je udio ovaj zavod imao u stvaranju hrvatske kulture prije rata. Profesor Gjuro Szabó, koji je i sam kasnije djelovao na tom zavodu, ponio je iz njega, kao i mnogi drugi, one osnove znanja, koje čine temelj njegovom kasnijem duhovnom razvitku.

Težnju za naučnom spoznajom osjetio je Szabó već zarana kao svoj životni poziv, pa se po svršenoj maturi uputio u Beč na studij germanistike. U Beču je polazio sveučilište od godine 1892 do 1896 Glavni njegovi učitelji

koji su djelovali na bečkoj univerzi Jakob Minor i Heinzel otvoriše mu pogled u golemi germanski svijet. Tu je ušao duboko u jezik i njegov razvitak kroz vijekove, pa i u sve kulturne manifestacije velikoga njemačkoga naroda u povijesti, književnosti i umjetnosti, a nada sve u graditeljskoj umjetnosti od najstarijeg do najnovijeg doba. Uticaj bavljenja i studija u Beču bio je golem i odlučan za sav njegov dalji rad. Kratki boravak u Nürnbergu još je produbao i pojačao bečke dojmove.

Profesorsku karijeru započeo je Szabó po svršenom školovanju u Senju. Ovaj starodrevni grad, krcat historijskim uspomenama, pa osebujni primorski život, tako dalek i čudnovat njemu, rođenom Slavoncu, ostavio je trajne dojmove i jednako trajno zanimanje za znamenite starine primorskih krajeva. Dalje ga njegovo nastavničko zvanje odvelo u Osijek, u očevu postojbinu, a onda u Bjelovar, gdje je proboravio punih šest godina. Godine 1907 došao je u Zagreb, u gornjogradsku gimnaziju, gdje je i sam nekad bio djakom, pa je na tom zavodu radio sve do 1910. Kao vrstan profesor, koji u dušu poznaje omladinu, bio je Szabó slobodouman nastavnik. Djacima nikad nije bio strogi pedagog i tutor već više drug i prijatelj spreman da pomogne omladini u svim teškoćama najburnijeg mladenačkog doba. Takova su ga zapamtili svi njegovi zahvalni djaci...

Kroz decenij svoga profesorovanja spremao se Szabó neumorno za svoj pravi poziv. Građevni i ostali umjetnički spomenici historijskog doba, kojih je tada bio još velik broj po svim hrvatskim krajevima, privukoše zarana njegovu pažnju. Ljubav za te nijeme svjedoke prošlog vremena oduvijek je gojio u srcu, a promatrajući ih okom nauke spoznao je i duboko osjetio njihovu vrijednost za našu narodnu kulturu kao malo tko do njega. I one spomenike, koji su do tada bili zanemareni, prezreni i zapušteni, on je ponovno otkrio i uskrisio ih, tako reći, na nov život. Danima, mjesecima i godinama prolazio je profesor Szabó od sela do sela, od crkve do crkve, od gradine do gradine, a sve to isprva sam samcat, bez pomagača i bez pratioca i, razumije se, o svom trošku. Čar i ljepota ovih ruina, veličanstvenih i u svom propadanju, posve su osvojili njegovu osjećajnu dušu i on se fanatičnim žarom i apostolskom ustrajnošću čistog idealizma dao na rad, da utare put pravom shvatanju i poštovanju njihovom, a po tom i njihovom spasavanju od konačne propasti.

Spoznaja, da su i profani građevni spomenici srednjeg vijeka vrijedni pažnje i proučavanja, pa da je i njih potrebno sačuvati potomstvu, tečevina je najnovijeg doba. Smisao i ljubav za proučavanje srednjevjekovnih gradina, što leže u ruševinama, počela je iz pjesničkog oduševljenja za narodnu prošlost u doba romantike. Još od vremena renesanse uvriježilo se u zapadnoj

Evropi shvatanje, da samo djela antičkoga svijeta imaju umjetničku i historijsku vrijednost i zato je tada sav arheološki rad bio posvećen jedino iznalaženju i studiranju antičkih građevina i umjetnina. Razumljivo je stoga da se klasičnoj arheologiji ostaci burgova i dvorova srednjega vijeka čine produktima barbarske epohe, koja ne zaslužuje nikakve pažnje. No, kada je moderna nauka otkrila pravo značenje srednjeg vijeka, povratila je i građevnim spomenicima toga vremena njihovu važnost kao dokumentima nacionalne kulture. Ovo je shvatanje i u nas našlo odjeka. U doba ilirizma nalazimo prve opise starih gradina, a ta isprva većinom amaterska nastojanja zamijeniše kasnije vrijedni radovi Kukuljevića, Sabljara, Lopašića i drugih.

Profesor Szabó prvi se u nas dao na izučavanje ostataka srednjevjekovnog i novovjekovnog graditeljstva s punom naučnom spremom arheologa i s jasnim ciljem i programom, kako treba ove kao i ostale umjetničke spomenike očuvati od propasti. Kako ranije nije kod nas bilo gotovo nikakove brige ni smisla za čuvanje srednjevjekovnih starina, propao je bezbroj vrijednih spomenika. I naši Barberini učiniše svoje! Na mjesto čuvanja došlo je onda »restauriranje« u eri Hermana Bollé-a, kojemu su pali žrtvom neki naši najljepši građevni spomenici, a u prvom redu zagrebačka katedrala! Što je sve na taj način uništeno, o tome ima u djelima profesora Gj. Szabó-a bezbroj podataka.

Na sreću se i u nas uvidjelo, da se više ne može ići putem rušenja i uništavanja starina, a najviše je tome doprinio profesor Szabó, koji je pionirskom revnošću ne štedeći i ne bojeći se nikoga, upozoravao na dosadašnje neopravljive i nepopravljive pogriješke, što su učinjene na tom području.

Na preporuku Tadije Smičiklase, Vjekoslava Klaića i dra Josipa Brunšmida izaslan je prof Szabó godine 1910 u Beč, Nürnberg i Prag, gdje se je specijalizirao za srednjevjekovnu arheologiju, a naročito za rad oko modernog načina čuvanja i restauriranja historijskih i umjetničkih spomenika. Iza toga je najviše njegovim nastojanjem osnovan prvi naš konservatorski ured, koji se tada zvao »Zemaljsko povjerenstvo za očuvanje historijskih i umjetničkih spomenika u Hrvatskoj i Slavoniji«, a prof. Szabó postaje prvim tajnikom te ustanove. Sada počinje najplodniji period u radu Szabó-a. U to doba među ostalim mnogobrojnim poslovima on publicira svoje radove iz područja historije naših umjetničkih spomenika. Znatno dio materijala, što ga je prof. Szabó kroz dugi niz minulih godina sabrao proučavajući na terenu burgove, crkve i gospodske dvorove kao i umjetničko blago, što se krije u seoskim crkvama, sada je objelodanjen. Tako su nastale njegove uzorne monografije pojedinih krajeva Hrvatske priopćene u »Vjesniku Hr-

vatskog arheološkog društva«, koji je bio organ Povjerenstva. U tom časopisu objelodanjeni su i zvanični »Izvještaji« spomenutog Povjerenstva, iz kojih se može lako vidjeti, kakav je ogroman posao izvršio Szabó, koji je bio inicijator i glavni radnik, jednom riječi duša Povjerenstva. Prvi takav »Izvještaj« o radu Povjerenstva u godini 1911 izašao je u »Vjesniku Hrvatskog arheološkog društva«, a u 12 svesku nove serije.¹⁾

U tom Izvještaju nalazimo najprije programatski članak prof. Szabo-a o svrsi i ciljevima Povjerenstva. Ne će biti na odmet citirati neke stavke iz ovoga članka tim više, jer su u njemu iznesene misli danas aktuelne. »Otkako se osjeća — veli Szabó — da su spomenici prošlih vjekova više nego suvišni teret, otkako se uvidjelo da su ovi na oko često i neznatni ostaci važni svjedoci kulturnih prilika proživjelih vremena, da ti nijemi ostaci i te kako glasno mogu da zvore o prošlim dnevima, pa da prkoseć vremenu vežu prošlost sa sadašnjošću, te joj mogu biti i vodičem, od tada se prestalo s uobičajenim uništavanjem i razaranjem spomenika. U svim kulturnim zemljama pravom ih smatraju mjerilom za visinu razvitka, što se dosegno u prošlosti, tako da se i u samoj brizi za spomenike očituje kulturno stanje pojedinih naroda: čim su napredniji tim brižnije čuvaju svoje spomenike smišljajući sredstva, kako bi im produžili opstanak na dugi niz godina«. Dalje pisac razlaže kako su drugdje osnovane institucije za čuvanje spomenika, pa što je već u nas urađeno u tom pogledu u doba ilirizma i onda nastavlja: »Nu jedno je sveta istina: mi moramo prije svega tek naše spomenike upoznati, pa tada i druge s njima upoznati. Uspirkos znatnog rada Kukuljevića, Lopašića, Sabljara i nekolicine drugih — kako je neznatan broj važnih spomenika koji su uopće poznati, a kako je sasvim neznatan broj onih koji su potanje ispitani... Tako je zapravo zadatak povjerenstva dvojak: ispitivanje i čuvanje spomenika... Prva je briga povjerenstva, da se stvori arhiv naših spomenika, u kojem bi i historik i graditelj i slikar našao u svako doba sve, što se odnosi na naše spomenike. Tu bi se skupile sve vijesti o našim stariinama, sve publikacije, koje se na nje odnose, nacrti, slike, fotografije i karte, a to drži povjerenstvo tim nužnijim, jer je svaki studij spomenika nemoguć, dok se dostatan materijal ne sabere, ta često će jedino moguće sredstvo sačuvanja bili to, da se barem u

¹⁾ Izvještaj o radu Zemaljskog povjerenstva za očuvanje umjetničkih i historičkih spomenika u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji u godini 1911. Posebni otisak iz »Vjesnika Hrvatskog arheološkog društva«, nova serija, sv. 12, 1912.

nacrtima i slikama fiksira koji spomenik, koji se nikako spasti ne može«.

Naročitu pažnju posvetilo je Povjerenstvo crkvenim starinama. »Kako je crkva već od vjekova čuvarica brojnih važnih spomenika, pa kako je tuđinska industrija upravo nemilice provalila u naše crkve, da svojom sajamskom robom zamijeni dragocjene crkvene spomenike, šteteći za ogromne svote i domaći obrt i trgovinu, pozvalo je Povjerenstvo zastupnike interesiranih umjetnika i obrtnika, te je saslušavši njihove izvode, zamolilo zemaljsku vladu i preuzvišenoga gospodina nadbiskupa, da izda shodne odredbe.« Vlasti su udovoljile molbi, a naročito se lijepom okružnicom odazvao tadašnji nadbiskup-koadjutor dr. Ante Bauer. Članak se završuje ovim značajnim riječima: »Koji su temeljni principi, kojih se kani povjerenstvo držati, pokazat će se u prikazima pojedinih slučajeva; glavni je tek nazor, da se posvuda pazi na konzerviranje, a nikad nemože biti mjesta neistinskom kakvom rekonstruiranju i lažnom imitiranju«.

Kako se jasno vidi iz ovoga članka, Szabó je dao idejni osnov i praktični program svemu radu Povjerenstva i to precizno i jasno, kakovi su bili i njegovi lični pogledi i naziranja u ovim pitanjima. Dao je točne smjernice za posao kako ga je i prije, a i poslije osnivanja povjerenstva i onako u najvećem dijelu sam vršio. Ovim osnovnim mislima i pogledima Szabóvim teško da bi se i danas moglo išta bitno dodati ili oduzeti.

U drugom dijelu Izvještaja izloženi su principi inventarizacije spomenika. Povjerenstvo je odlučilo da ponajprije započne s inventarizacijom spomenika, među kojima po svojoj važnosti prvo mjesto zauzimaju spomenici grada Zagreba, a u isto vrijeme započelo se sa popisivanjem spomenika Varaždinske županije za koju je bar donekle bilo predradnja. »Tako je odlučeno — veli se u Izvještaju — da se godine 1911 pregledaju kotari Klanjec i Pregrada te se unesu u inventar spomenici predhistorijskoga, rimskoga i sredovječnog doba i najglavnije novoga vremena sve do potkraj XVIII vijeka i to tako da se važniji odmah detaljno snime i opišu. Pri tom se valja osvrutati i na kraj u kojem se spomenici nalaze, a nasmije se smetnuti s vida ni karakteristične drvene građevine seljačkog puka«.

Treći dio Izvještaja donosi opis spomenika kotara Klanjec i Pregrada. Potrebno je naročito istaknuti važnost ove kao i ostalih monografija prof. Szabó-a te vrste u kojima se prikazuju svi važniji spomenici čitavoga jednoga kraja. Tu se redaju sad veće, sad manje studije o svakom pojedinom historijskom spomeniku već prema njegovoj važnosti. Uz njih su dodani vrlo lijepi, upravo

majstorski fotografski snimci pojedinih građevina i umjetničkih starina što ih je sve učinio prof. Szabó, pa onda tlocrti arh. Martina Pilara i crteži, ponajviše radovi prof. dra Branka Senoe. Tko god se zanima za naše povjesno graditeljstvo, crkvenu umjetnost i kulturnu historiju uopće, naći će u tim studijama mnogo pouke, mnogo pobuda i sijaset originalnih misli i zaključaka prof. Szabó-a. U našoj naučnoj knjizi sve do danas nemamo na tom području ništa što bi se bar približno moglo isporučiti s ovim radovima. U monografiji o kotarevima Klanjec i Pregrada najprije su prikazani prehistorijski i rimski nalazi, a onda sredovjekovne gradine Cesargrad, Kostelgrad i prekrasni Veliki Tabor kao i Mali Tabor, zatim gospodski dvorovi novijega datuma i konačno crkvene starine. Autor ovih studija, t. j. prof. Szabó, osvaja čitaoca živahnim stilom i zanimljivim načinom prikazivanja dalekim od svake »naučničke« ukočenosti. Bezbroj kulturno-historijskih pogleda i primjedbi tek je kao nehajno upleteno u tok prikazivanja, a upravo one kao nehotice uvode čitaoca u bitnost same stvari. Uz ovaki način prikazivanja širi krug čitalaca uopće ne osjeća ogroman rad koji je prethodio ovim opisima, a ipak i sam čitalac nehotice sudjeluje u istraživanju, i on je saradnik. Ova odlika prof. Szabó-a kao pisca uzrokom je da je on za popularizaciju naše nauke učinio tako mnogo, daleko više nego oni naši inače vrijedni i zaslužni naučni radnici čiji su plodovi rada ostali nepristupni širim narodnim redovima.

Naročito je zanimljiv četvrti dio Izvještaja u kojem je opisan rad Povjerenstva oko sačuvanja odnosno konserviranja onih spomenika gdje je zatražena saradnja i pomoć Povjerenstva. Radilo se o obnovi crkve sv. Križa u Križevcima, zatim crkve u Remetincu kod Novoga Marofa, nadalje negdašnje župne crkve sv. Martina u Prozorju kod Dugoga Sela, onda o frankapanskim gradovima u primorskim stranama Hrvatske, o drvenim seoskim crkvama itd. Tu su izloženi osnovni principi kojih se valja držati kod obnove historijskih spomenika. Poradi njihove važnosti potrebno je citirati ove osnovne poglede s kojima je u naš inaugurirano novo doba u shvatanju ovih pitanja. »Temeljni zahtjev današnjeg shvaćanja — veli Szabó u Izvještaju — jest taj da se ostavi kod svake građevine sve, kako je tijekom vremena nastalo, izuzevši dakako neukusne prikripe koje se moraju odstraniti. Zato jest Povjerenstvo pristajući uz ovaj logički zahtjev, moralo biti protiv svakoga rušenja baroknog (naskroz zdravog) svoda u lađi crkve (u konkretnom slučaju, gdje se radilo o obnovi crkve sv. Križa u Križevcima). Htjelo se to učiniti

tobože stilu za volju, jer da barokni svod u gotičku crkvu ne spada. Nu trebalo bi da zagovaratelji te osnove pomisle, da je stil tek pojam nečesa, što nije zauvijek nepromjenljivo. Naprotiv, stil se svaki neprestano mijenja i razvija pa dobiva taj naziv tek onda, kad mijenjanje i samo razvijanje prestane. Pod stilom razumijeva se sve ono, po čem se karakter kojeg doba određuje: pa se taj podjednako očituje u svem mišljenju i čučenju, u književnosti, znanosti i svojoj umjetnosti, a najvidljivije u graditeljskoj umjetnosti. Kako se sve to mijenja, mora se i »stil« promijeniti, to jest novo doba domijet će nov izražaj za nove misli. Pa kako bi nemoguće bilo da mi danas mislimo, osjećamo, pišemo, slikamo kao u davno, recimo gotsko doba, kako bi smiješno bilo da se odijevamo poput ljudi u XIII vijeku, tako je i nemoguće da mi gradimo kako su davna pokoljenja gradila. Baš nemoguće, jer sve da učinimo i najbolju kopiju, koje recimo gotске građevine, ipak bi ona nosila i znakove sadašnjeg vremena, pa bi tako bilo kao da k starom kostimu upotrijebimo moderni šešir«. Dalje se u članku na konkretnom primjeru pokazuje, kako je pogrešno shvatanje o tobožnjem »jedinstvu stila« kod pojedinih građevina, kome se za volju hoće da ukloni sve što su kasnija vremena u svom stilu toj građevini dodala. »Ali se zaboravlja, da jedinstvenosti ne može biti, kad se radi o građnji koja vijekove traje. Zar je možda graditelj recimo crkve u Strassburgu nastavljaću romansku građnju, za volju jedinstvenosti stila gradio dalje romanski? Ili onaj koji je nastavio romansku katedralu sv. Stjepana u Beču? Ne, oni su gradili dalje gotski, pa su baš tim stvorili jedinstvenost građnje, a ne kamenu maskeradu. Ta do danas se nije još nitko našao, tko bi se usudio za volju te umišljene jedinstvenosti stila zahtijevati, da se na pr. romanski portal stolne crkve u Beču zamijeni gotskim!«

Donijeli smo citat nešto opširnije, da se vidi koja su bila glavna načela što ih je Szabó postavio kao osnovu za rad Povjerenstva. Jasno je da je Szabó s ovim svojim novim nazorima stupio u oštru opreku prema gledištu koje je tada i drugdje i u nas vladalo u pogledu obnove umjetničkih spomenika, a zastupali su ga Kršnjavi i Bolle te je prema ovom njihovom shvatanju izvedena famozna restauracija zagrebačke katedrale. Samo onaj tko je već tada pratio naše javne prilike, pa u tančine poznaje duh onoga vremena, moći će potpuno da shvati, koliko je trebalo imati smjelosti i snage uvjerenja, a naravno i stručnog znanja, da se na ovaj način istupi protiv autoriteta jednoga Kršnjavoga, koji je decenijama bio tako reći apsolutni gospodar na tom području! Rušenje Bakačeve kule, restau-

racija katedrale i crkve sv. Marka, kaptolske tobože gotičke kurije od crvene opeke i još mnogo drugo, sve su to žalosni dokumenti jednoga doba, kad su vladali ljudi nesposobni za stvaranje, kako je to Szabó u svojim bezbrojnim radovima nepobitno dokazao. Danas sve to jasno gledamo kao na dlanu. Kako je samo ideja o obnovi historijskih stilova skroz nekulturna i neumjetnička! Kako je u biti svojoj nelogična misao da se prostom primjenom izvjesne sheme može izazvati umjetnički doživljaj! A kako je tragičan moment u našoj modernoj kulturi, da je upravo u odlučnom času prevladalo ovo skroz pogriješno naziranje, pa su mu pali žrtvom upravo naši najljepši, najstariji i najvrijedniji građevni spomenici! A kad pomislimo, da se sve to zbiljo pod nasilnim tuđinskim režimom Khuena-Hederváry-a ne možemo smatrati slučajem, da nas je baš tada lukavi tuđinac za skupe novce lišio naših najmilijih historijskih uspomena. Ono što je bilo tobože umjetnički nevrjedno i stilski neskladno, pa je izbačeno iz katedrale i drugih naših crkava, moglo se zato ipak skupo prodati u tuđinu, moglo je i kod kuće resiti domove imućnika!

Proti ovom modernom vandalizmu ustao je Szabó i nakon duge borbe srušio je lažne kumire i oborio neistinite vješto namještene teorije i to u otvorenoj borbi boreći se jedino naučnim i umjetničkim argumentima. U istinu, to je neprolazna zasluga profesora Szabó-a. U pravi čas stigao je da raskrinka podlo i smišljeno razaranje onoga što su nam ostavila junačka i nacionalno svjesna negdašnja pokoljenja, naši slavni banovi, biskupi, velikaši i svećenici. On je bezobzirno otvorio oči našoj uspavanoj javnosti i naučio sve nas pravom gledanju umjetničkih spomenika a time i shvatanju prave njihove cijene. Dao je time dragocjen prilog za održanje naše narodne kulture a time i narodne individualnosti.

Od monografija profesora Szabó-a o pojednim našim krajevima izašli su dalje Spomenici kotara Zlatar i Krapina, Vjesnik sv. XIII 1914. i Spomenici kotara Ivanec, Vjesnik XIV god. 1915-1919. U posljednjoj publikaciji od naročite je važnosti vrlo lijepa i iscrpljiva studija o pavlinskom samostanu u Lepoglavi, do sada jedan od najboljih priloga za poznavanje znamenitoga prosvjetnoga rada Pavlina u Hrvatskoj.

Rad Povjerenstva za čuvanje spomenika zastao je za vrijeme rata jednako kao i rad mnogih ostalih kulturnih institucija. To vrijeme, kad se nije moglo raditi na terenu, Szabó iskorišćuje, da sredi ogromnu zbirku materijala o našim povjesnim građevinama što ju je dotad prikupio i godine 1917. izdaje u Matici Hrvatskoj opsežno djelo Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji. U tom

djelu, jedinom te vrste u nas, Szabó je prikazao ogroman broj sredovječnih burgova i dvorova koji su se ma i u ruševinama u nas sačuvali. Za svaku takovu građevinu navedeni su historijski podaci koji se na nju odnose iz izvora i literature, a uz to su dodani fotografski snimci, crteži i planovi. Sve je to prikazano s mnogo topline i ljubavi za predmet daleko od svake monotone. Iskusniji čitalac opaziti će kolika je vještina potrebna za takav način prikazivanja. Ovo je djelo naročito važno još i stoga, jer vrijeme, osobito najnovije, nemilice uništava baš ove spomenike, pa će mnoge od njih bar u ovoj publikaciji ostati spomen sačuvan.

Godine 1920. započinje opet nov period u životu i radu profesora Szabó-a. Te je godine imenovan ravnateljem Muzeja za umjetnost i umjetni obrt u Zagrebu. Taj je muzej jedna od naših znatnih kulturnih ustanova iz predratnog doba, možda jedino korisno djelo Bollého učinjeno na ponuku Kršnjavoga, naročito zbog goleme i prekrasne knjižnice toga instituta. Za rata muzej je teško stradao kad je služio kao bolnica, pa je trebalo čitav muzej iznova preurediti, zapravo nanovo osnovati. Ovoga teškoga posla Szabó se je s radošću prihvatio, jer njemu kao da je bilo suđeno ili nove institute tako reći iz ničega stvarati, ili propale obnovljati. Vičan muzejskom radu još uz nezaboravnoga direktora dra Josipa Brunšmida, uzor nesebičnog i poštenog naučnog radnika visokih kvaliteta, Szabó je svaki i najnezatniji muzejski predmet pomno proučio, sve to sistematski sradio, postavio i katalogizirao, a uz to je proučio i prekrasnu knjižnicu toga muzeja. Uza taj golemi posao nastavlja Szabó i rad na obradi historijskih spomenika te imajući pri ruci ogromnu muzejsku knjižnicu sprema veliko djelo o gotici u Hrvatskoj koje na žalost još nije objelodanio. U isto to vrijeme revno je saradivao na pripremanju pariške izložbe 1925. godine kada su iz muzeja odaslane ogromne škrinje izložbenog materijala u Paris. Isto tako intenzivno saraduje kod spremanja znamenite Kulturno-historijske izložbe grada Zagreba iste godine, priređene prigodom proslave tisućgodišnjice Hrvatskog kraljevstva. Njegovom je brigom među ostalim pošlo za rukom za tu izložbu izraditi u kratko vrijeme sadreni model gornjega grada Zagreba prema stanju godine 1864, kad je veći dio toga historijskog dijela grada još bio intaktan. Isto tako ima se zahvaliti njegovoj inicijativi i zauzimanju da je prigodom te izložbe konačno Zagrebu povraćen prekrasni oltar, sjajno djelo domaćeg drvorezbarstva iz XVII stoljeća, koji je nekada resio katedralu, ali je prigodom restauracije izbačen pa se nalazio u šupi župnoga dvora u Lonji.

Uza sav taj već do tada znameniti nada sve plodonosan i patriotski kulturni rad imao je profesor Szabó da osjeti svu gorčinu nezahvalnosti koju su prije njega iskusili toliki naši javni radnici. Sticajem prilika u ono doba burnih političkih borba Szabó je godine 1926. nepravедno a i posve bezrazložno i nepotrebno umirovljen kao ravnatelj muzeja! Ovu nepravdu podnio je Szabó filozofskim mirom, pa ga ni taj nemili događaj nije ni malo smeo u njegovom naučnom radu, naprotiv on ga sada još intenzivnije nastavlja. Grad Zagreb, njegova prošlost i njegov razvitak koji se očituje osobito u njegovim građevinama sada su posve osvojili naučni interes profesora Szabó-a. Nadovezujući na svoje ranije studije zagrebačke prošlosti on se sada svom revnošću i gorljivošću posvećuje proučavanju zagrebačkih spomenika o kojima je već prijašnjih godina sakupio znamenit materijal. Rezultate ovih svojih studija objelodanio je u članku Zagrebačke građevine XVII stoljeća koji je objelodanjen u »Narodnoj Starini« (svezak 10, str. 27-45) a onda u opsežnoj studiji »Lice grada Zagreba u devetnaestom vijeku« koja je izašla u »Kolu« Matice Hrvatske za god. 1927 (str. 165-211). Ovim svojim radovima dao je Szabó temelj građevnoj povijesti Zagreba.

Već spomenuta Kulturno - historijska izložba grada Zagreba iz godine 1925. postala je zauzimanjem Braće Hrvatskog Zmaja i saradnjom drugih faktora zametak Muzeja grada Zagreba koji je malo iza toga i osnovan. Grad Zagreb izabrao je godine 1928. direktora Szabó-a prvim ravnateljem svoga muzeja. U istinu, on je bio najpozvaniji da zauzme to mjesto. To je bilo opće mišljenje i ovaj put potpuno opravdano. Tako ga je i po treći put u životu zapala zadaća da posve od početka podigne novi naučni zavod i da mu dade siguran i pouzdan temelj za budući razvitak, a on je tu zadaću prihvatio i riješio ju poznatom energijom i ustrajnošću. Nijesu ga u tome smetale ni nepodesne prostorije u prizemlju onog staroga Umjetničkog paviljona na Trgu kralja Tomislava ni ostale teškoće koje su kod nas na žalost i danas kao i uvijek dosada na putu svakom kulturnom pothvatu. Osim velikoga broja muzejskih predmeta Szabó je u tome muzeju sabrao golem arkiv slika i dokumenata, crteža i literature o svemu što je bilo s kojega gledišta od važnosti za povijest grada Zagreba i njegova razvitka kroz stoljeća. Tako je gradski muzej u kratko vrijeme postao ne po svom opsegu i veličini ili po broju muzejskih predmeta, već po svojoj kulturnoj misiji jedna od najvažnijih ustanova grada Zagreba. Svatko koga njegov bilo naučni bilo publicistički rad dovodi u vezu sa gradom Zagrebom i njegovom prošlošću zna

kamo se ima obratiti, da nađe podataka, savjeta i podstreka za svoj posao. Sve to nalaze naši javni radnici u obilnoj mjeri kod profesora Szabó-a, direktora Gradskog muzeja.

I tu se očituje jedna nada sve značajna crta njegove ličnosti: on ne pozna zavist. Dok se često dešava da pojedini naučnici sav naučni materijal do kojega dođu, ljubomorno čuvaju za sebe, pa makar se on nalazio i u javnim zbirnkama i ma da znadu da ni oni (kao i nitko na svijetu) ne mogu sve obraditi, dotle je kod direktora Szabó-a upravo protivno. Nema toga podatka, nema toga dokumenta, ma kako bio važan, bio on posve nepoznat i neobrađen, da ga ne bi drage volje ustupio i drugome na upotrebu. To je rijetka vrlina, alj ujedno i velika zasluga direktora Szabó-a. Ne može se izbrojiti ni opisati, koliko je on samo na ovaj način privrijedio našoj nauci dajući kroz decenije nesebično i pečrtvovno bezbroj uputa i savjeta našim kulturnim radnicima. Zahvalnost i poštovanje koje on u tim krugovima uživa samo je neznatna naknada za veliki njegov trud što ga je na tom području uložio i još ga danas neprekidno žrtvuje.

Kao direktor Muzeja grada Zagreba, prof. Szabó neumorno nastavlja svoj naučni rad koji je odsada u glavnom i u prvom redu posvećen gradu Zagrebu i njegovoj prošlosti. U »Narodnoj Starini« koju je odabrao da bude glasilom Muzeja grada Zagreba, a on je i redaktor ovoga dijela našega časopisa, objelodanio je čitav niz studija i članaka. Od ovih je najznatniji prilog njegova »Knjiga o starom Zagrebu« (1930). U ovoj opsežnoj radnji koja je izašla i kao posebni otisak u »Edicijama Muzeja grada Zagreba«, prikazan je i građevni i sav kulturni razvoj grada Zagreba od godine 1880 tj. od velikoga potresa, pa do rata, a sve to u vezi s političkim i ostalim događajima koji su od važnosti za život Zagreba u tom razdoblju. Ovaj je rad bogato ilustrovan veoma zanimljivim savremenim slikama i fotografijama koje je autor sabrao i spasio od propasti i zaborava. Uz to izašli su u našem časopisu još i mnogi drugi njegovi radovi naročito o našim starim umjetničkim spomenicima, kao »O starom misnom ruhu u našim crkvama« (1928). O crkvenim zgradama i crkvenom uređaju (1928) pa onda »Prilozi građevnoj povijesti zagrebačke katedrale« (1929). U posljednjoj studiji iznio je Szabó svoje originalne poglede i zaključke o pitanjima gradnje ove naše vanredno zanimljive i važne građevine. Svatko tko se zanima za ta pitanja treba da pomno prouči ovaj važni rad prof. Szabó-a.

U tom periodu svoga rada objelodanio je prof. Szabó još i golem broj članaka, studija i kulturno-historijskih prikaza u mnogim

našim revijama i časopisima. U tim svojim radovima on se među ostalim istaknuo kao majstor kulturno-historijskog eseja. Značajne osobine njegova stila o kojima smo već ranije govorili, tu su jošte znatno profinjene i usavršene. I duh i život i pojedine ličnosti staroga gornjega grada Zagreba evocira Szabó u svojim radovima s velikim uspjehom. Mnogi kulturno-historijski detalji, pa lična sjećanja autorova na znamenite ličnosti grada Zagreba iz prošlih decenija sastavljaju fino tkivo Szabina sugestivnog pričanja u kojem nam se razotkriva »genius loci« aristokratskoga, danas zamrloga gornjega grada. Samo primjera radi spominjemo neke radove ove vrste kao što su članci »Ilija Guteša (Morgenblatt 1930), »Die Leute aus der Visoka ulica« (Morgenblatt 1931) »Iz onog starog Zagreba« (Novosti 1931) i mnogi drugi. U ovom kratkom prikazu stvaralačke aktiv-

nosti prof. Szabó-a nisu obuhvaćeni svi njegovi radovi, ni sve njegove akcije, već su istaknuti samo neki najvažniji i najkarakterističniji dijelovi njegova rada. Danas sva naša javnost s velikim simpatijama i pažnjom prati njegov rad koji je stekao puno priznanje ne samo u stručnim krugovima nego i u najširim redovima inteligencije. Zato je i sva naša javnost s radošću pozdravila priznanje koje mu je iskazala Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu izborom za dopisnog člana. Prof. Szabó nalazi se danas u punoj snazi stvaranja. Želja je naša da je trajno zadrži i da našu knjigu i napose naš časopis obogati novim plodovima svoga velikog znanja i nesmanjenog oduševljenja za sve one trajne vrednote koje su nam namrla prošla pokoljenja.

Mirko Stanisavljević

JASTREBARSKO

Ne imamo u listinama viesti, koje bi nam kazale, kada je zasnovano mjesto Jastrebarsko. Ali nema sumnje, da je Jastrebarsko veoma staro mjesto, te da je bilo davno prije tatarskih provala nastanjeno. Sačuvani pismeni spomenici spominju nam Jastrebarsku* u županiji podgorskoj, po prvi put god. 1249. To mjesto u listini spominje »Forenses de Jastrebuzka«, a po tom možemo zaključiti, da je već tada bila Jastrebarska veće mjesto — trg. Po samom imenu znademo, da je to prastara hrvatska naselbina. God. 1257. umoliše Jastrebarčani »hospites nostri de Jastrabarcka« kralja Belu IV., da im podieli povlastice, kakove su već onda imali Samoborci i Petrinjci. Kralj im podieli povlastice, naime: pravo birati si po volji sudca (maïorem), koji će njihove prepore suditi, dok priziv ide samo na kralja. Banu, kad bi k njima došao, dužni su dati stan, dok će im ovaj morati za ostalo plaćati; nadalje dobiše pravo izbirati si svećenika po volji, slobodu razpoložbe imetkom, a napokon slobodu izseljenja i primanja novih doseljenika. Jedina obveza određena je tim privilegijem, da su dužni godimice plaćati kralju kao daću (collecta) 100 penza, a trideset u ime trgovine (tributum fori). Pošto ali njesu imali dovoljno zemlje, naloži kralj banu ciele Slavonije Stjepanu, da Jastrebarčanima odredi tri rali od zemlje Cvetkovića (Cvetk), sinova Kundisa i plemena Draganića (Draguslai),

* Historijski dokumenti pišu ime Jastrebarsko s krajnjim a po magjarskom pravopisu. Zato to ime dolazi u ovom članku u oba oblika hrvatskom i magjarskom. — Op. ur. N. S.

pripadnika grada podgorskoga. (U istoj listini tačno su omeđeni posjedi jastrebarski).

Ovaj toli važan privilegij, na kojemu bude osnovan sav razvoj občine jastrebarske potvrdi kasnije g. 1340. u Zagrebu na Jurjevo ban Mikac Prodanić, na molbu Vuka sina Vukova, sudca jastrebarskoga, te građana Ladislava sina Lackova, Petra sina Andrije, a unuka Vučine i sina Pavla Vukova; g. 1420. u Časlavi kralj Sigismund zajedno s potvrdom Mikčevom, g. 1489. kralj Matija Korvin, g. 1495. na blagdan B. D. M. u Zagrebu ban Ivan Korvin, g. 1648. kralj Ferdinand III a napokon g. 1670. kralj Leopold I.

Kojim načinom je Jastrebarska koncem XIV. vieka došla u vlast meštra Franje Bernardova građanina budimskog, nije nam poznato. To se je ali jamačno dogodilo za vlade kralja Sigismunda, koji je rado trgovao imanjima i pravima, ne pazeći dali su time povređeni pravi gospodari toga. Godine 1392. dozvoli kralj Sigismund rečenomu Franji, da može s Jastrebarskom po volji raspolagati (pa i prodati je). Dvie godine iza toga proda Franjo sa svojim sinovima Pavlom, Filipom i Franjom Jastrebarsku pred kaptolom budimskim za 4.000 for. zlata Ivanu Mutini (Muchin) sinu Rafaela Lipovačkoga i bratu njegovom Nikoli gospodarima susjednoga grada Lipovca. Nove gospodare jastrebarske uvede po nalogu kraljevom iste godine 21. oktobra kaptol zagrebački.

Poslije smrti Mutine Lipovačkoga nasliedila je njegove posjede jedinica mu kći Jelena, pošto je Mutinom domrlo pleme Lipovačkih. Zapisom učinjenim god. 1442. pred kaptolom zagrebačkim, darova Jelena